

Centar za
sigurnosne studije - BiH
Centre for
Security Studies - BH

Prof. dr. Lada Sadiković i Denis Hadžović

LJUDSKA PRAVA U ORUŽANIM SNAGAMA BOSNE I HERCEGOVINE

Sarajevo, 2010.

Izdavač:

Centar za sigurnosne studije – BiH, Sarajevo

Za izdavača:

Denis Hadžović, generalni sekretar

Recezeni:

Dr.sci. Bard Knudsen i Dr.sci. Armin Kržalić

Urednik:

Emsad Dizdarević

Štampa:

Agencija Sonic Studio, Sarajevo

Za štampariju:

Emir Džinović, direktor

Tiraž:

200 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

342.7:355.1](497.6)

SADIKOVIĆ, Lada

Ljudska prava u oružanim snagama Bosne i
Hercegovine / Lada Sadiković, Denis Hadžović. -
Sarajevo : Centar za sigurnosne studije BiH, 2010.
- 46 str. : graf. prikazi ; 29 cm

Bibliografija: str. 45-46 ; bibliografske i druge
bilješke uz tekst

ISBN 978-9958-9551-7-4

1. Hadžović, Denis

COBISS.BH-ID 18284550

Izrada istraživanja omogućeno je uz velikodušnu finansijsku pomoć Ženevskog centra za demokratsku kontrolu nad oružanim snagama (DCAF). Stavovi koji su iznešeni u istraživanju predstavljaju mišljenje autora i ne odražavaju nužno stavove DCAF-a.

SADRŽAJ

Uvod	7
I PRIMJENE EVROPSKE KONVENCIJE ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I SLOBODA NA UPOSLENIKE ORUŽANIH SNAGA BIH	11
1.1 Uloga Parlamentarnog vojnog povjerenika u BiH	14
II RESTRIKCIJE OGRANIČENJA LJUDSKIH PRAVA	17
2.1 Posebne restrikcije	17
2.2 Nacionalni normativni okvir	21
2.3 Analiza pravnih propisa	22
2.3.1 Zakon o odbrani	22
2.3.2 Zakon o službi u Oružanim snagama BiH	22
III SAMOORGANIZOVANJE U SINDIKATE I NEZAVISNA UDRUŽENJA RADNIKA	25
3.1 Međunarodni normativni okvir	25
3.2. Nacionalni normativni okvir	26
3.3. Analiza pravnih propisa	26
IV GENDER I DISKRIMINACIJA	31
4.1 Nacionalno zakonodavstvo	31
4.2. Analiza pravnih propisa	31
V RELIGIJSKA PRAVA POJEDINACA	39
5.1 Međunarodni normativni okvir	39
5.2 Nacionalni zakonodavni okvir	39
5.3 Analiza pravnih propisa	40
6. Zaključci	43
BIBLIOGRAFIJA	45

PREDGOVOR

Ratifikacijom Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava 12. Jula 2002. godine država Bosna i Hercegovina se obavezala da će svim licima pod njenom jurisdikcijom osigurati sva ljudska prava i osnovne slobode sadržane u Konvenciji i protokolima uz nju. Ova obaveza države Bosne i Hercegovine podrazumijeva naravno i zaštitu ljudskih prava za sve pojedince pod njenom jurisdikcijom, bez obzira na to kojim društvenim sferama ili oblicima organiziranja pripadaju. To znači da pored svih onih ljudskih prava koja se jednako odnose na sve pojedince pripadnike bosanskohercegovačkog društva postoje i oblasti djelovanja koje po svojoj prirodi ne omogućavaju takvu jedinstvenu primjenu i zaštitu ljudskih prava.

Jedna od takvih kategorija svakako su ljudska prava u oružanim snagama. Naime, pojedinci pripadnici oružanih snaga imaju sa jedne strane sva prava i osnovne slobode iz Evropske konvencije ali, sa druge strane, usljed specifične prirode i karaktera profesije koju obavljaju nužno imaju i brojna ograničenja tih ljudskih prava. Normalno je pretpostaviti da se u Oružanim snagama BiH, s obzirom na visok stepen subordinacije i centralizacije te funkcije, neće moći osigurati sva ona ljudska prava koja su karakteristična za pripadnike u različitim oblicima civilnih djelatnosti.

Delikatnost našeg zadatka upravo je u tome da se na skladan način pomire i sintetiziraju ljudska prava koja pripadaju svim pojedincima i obaveza njihove restrikcije koja proizlazi iz karaktera vojne djelatnosti. Sukladno praksi savremenih evropskih država postoji potreba da se za pojedince i u toj sferi društvenog djelovanja osiguraju ona ljudska prava koja je moguće u tim uvjetima ostvariti a da se istovremeno, ni na koji način ne naprave zapreke uspješnom djelovanju oružanih snaga u ostvarivanju njihove odbrambene funkcije.

Polazeći od navedenog, cilj istraživanja je da se u Bosni i Hercegovini takođe istraži odnos između slobode pojedinca – pripadnika Oružanih snaga Bosne i Hercegovine i potrebe da se uspješno ostvaruje osnovna zadaća Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Ovaj zadatak posebno je suptilan zbog toga, što se prvi put u Bosni i Hercegovini uveo princip profesionalnih oružanih snaga umjesto ranije klasične vojne obaveze.

Ovom prilikom svakako, imat će mo u vidu iskustva razvijenih demokratskih zemalja Evrope, koje su i u ovom smislu postigle već određene rezultate i izvršile određena istraživanja u

uvjetima postojanja oružanih snaga i ljudskih prava za pojedince koji vrše tu funkciju. To znači, da će biti tretirane uglavnom one oblasti ljudskih prava koje su već istražene u evropskim državama u namjeri da se ukaže na specifičnosti i posebnosti naše situacije.

Najmarkantnija specifičnost naše situacije u ovoj oblasti jeste da se oružane snage ne spominju u Ustavu Bosne i Hercegovine (Aneks 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH) nego u Aneksu 2 tog Sporazuma. Svakako da će predstojeće ustavne promjene dovesti i do ustavnog normiranja oružanih snaga. Međutim, ovo istraživanje bit će usmjereno na sadašnje stanje, bez obzira na okolnost što se u Daytonskom mirovnom sporazumu razdvaja implementacija vojnog dijela mirovnog sporazuma od tzv. civilne implementacije toga Sporazuma i postojanja Visokog predstavnika međunarodne zajednice koji je zadužen za tu oblast prema Aneksu 10 Daytonskog mirovnog sporazuma.

UVOD

Ljudska prava u okviru pojedinih državnih institucija određena su u velikoj mjeri prirodom i karakterom njihove funkcije. U tom pogledu ljudska prava u oružanim snagama svake zemlje, pa prema tome i BiH, imaju svakako posve specifičan karakter. Naime, oružane snage svake države karakterizira izuzetno visok stepen centralizacije i subordinacije, što svakako sužava prostor za zaštitu ljudskih prava u uobičajenom smislu te riječi. Stoga se s pravom pretpostavlja da pripadnici oružanih snaga ne mogu imati onaj stepen ljudskih prava i sloboda koji imaju uposlenici u drugim sferama državnog aparata.

Tradicionalno poimanje organizacije i funkcije oružanih snaga ne tretira ljudska prava i osnovne slobode na način na koji su ona definisana u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Međutim, proces demokratizacije društva i države doveo je do potrebe da se oružane snage sagledaju iz ugla ljudskih prava bez obzira na specifičnu prirodu svoje organizacije i funkcije. Naime, nametnuta je potreba da se u temeljne principe organizacije oružanih snaga uvedu, koliko je to moguće, i ljudska prava uposlenika oružanih snaga.

Već na početku mora se naglasiti da u Bosni i Hercegovini do sada nije bilo nikakvih istraživanja u oblasti zaštite ljudskih prava pripadnika oružanih snaga, pa stoga nema ni relevantne bibliografije o ovoj materiji. Naše istraživanje predstavlja prvi, može se reći pionirski poduhvat u istraživanju ljudskih prava u funkcioniranju Oružanih snaga Bosne i Hercegovine (OS BiH). Iz tog razloga ovo istraživanje čini uz ostalo, kako valjanu podlogu, tako i podsticaj za daljnja istraživanja u ovoj delikatnoj, relativno novoj i vrlo specifičnoj oblasti primjene i zaštite ljudskih prava i osnovnih sloboda.

Pojedini autori su mišljenja da su ljudska prava i vojna služba kontradiktorni, te da to ima stvarnu psihološku, istorijsku i kulturnu podlogu.¹ Isto tako, postoje razlozi kao što su utilitarni, profesionalni i komunikativni razlozi nacionalne bezbjednosti, društveni,

¹ Ilona Kiš, „Zaštita prava regruta u vrijeme mira: Problemi i perspektive u slično evropskim i centralnoazijskim zemljama“, „Zaštita ljudskih prava u vojsci i policiji“, priredio Miroslav Hadžić, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd 2003. str. 161

obrazovno-pedagoški, razlozi javnog mnijenja, humanitarni, te specifični koji mogu motivirati vojno osoblje da poštuje prava regruta.²

Sva ova mišljenja i dileme svakako se nameću i kad je riječ o organizaciji i funkcioniranju Oružanih snaga BiH. Naime, u članu 2 (1) Zakona o odbrani BiH propisuje se da su oružane snage profesionalna, jedna vojna sila koju organizira i kontrolira Bosna i Hercegovina. Oružane snage (OS) imaju aktivnu i rezervnu komponentu, dok su vojne snage – član 3(1) – sve formacije i jedinice, borbene i za podršku, kopnene, zrakoplovne i snage za protuzračnu odbranu organizirane od institucija Bosne i Hercegovine. „Oružane snage ne mogu se koristiti u političke svrhe niti za aktivnost političkih stranaka (član 5. Zakona o odbrani). Ministarstvo odbrane popunjava se državnim službenicima, zaposlenicima i profesionalnim vojnim licima raspoređenim u Ministarstvo odbrane, u skladu sa važećim zakonima i Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva odbrane (član 14. Zakona o odbrani BiH). Oružane snage se prema članu 33. istog Zakona sastoje od profesionalnog vojnog osoblja, pripadnika rezervnog sastava koji su angažirani u vojnu službu, civilnih lica i kadeta.

Zakon o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine uređuje službu u Oružanim snagama BiH, sastav oružanih snaga, prava i obaveze lica na službi u OS, status lica tokom službe, sistem klasificiranja ljudstva, ocjene, unapređenja, upravljanje evidencijom personala i karijerom vojnih lica, činove i oznake u OS, standarde ponašanja i druga statusna pitanja lica na službi u OS (član 1. Zakona).

Prema članu 3(1) Zakona o službi u Oružanim snagama BiH na službi u OS mogu biti 1) vojna lica; 2) civilna lica; 3) kadeti. Vojna lica su profesionalna vojna lica i lica u rezervnom sastavu, dok su na službi. Član 3(2) navodi da su profesionalna vojna lica: a) vojnici, b) podoficiri, c) oficiri, d) generali. Civilna lica na službi u OS su državni službenici i zaposlenici na koja se primjenjuju odredbe Zakona o državnoj službi u institucijama BiH³ i Zakona o radu u institucijama BiH⁴. Lica u rezervnom sastavu su: a) rezervni vojnici, rezervni podoficiri, rezervni oficiri, rezervni generali (član 3(4)). Pripadnici rezervnog sastava za vrijeme vršenja vojne službe imaju ista prava i obaveze kao i profesionalna lica, osim ako ovim zakonom nije drugačije propisano (član 3(5)). Pod vršenjem službe u rezervnom sastavu

² Ibidem, str. 164, Kategorizacija Marka Sassoli-a u „Metodološki referentan vodič za obuku vojnog sudstva“, COLPI/OSI, Budimpešta, 2001. godine, rukopis

³ Službeni glasnik BiH, br: 12/02, 8/03, 35/03, 4/04, 17/04, 26/04 i 37/04, 48/05

⁴ Službeni glasnik BiH, br. 26/04, 7/05 i 48/05

podrazumijeva se vrijeme provedeno na obuci, vježbama i u izvršenju misija. Dok su kadeti prema članu 3(7) Zakona lica koja se u stručnim vojnim školama i akademijama obrazuju za profesionalnu vojnu službu u oružanim snagama. Kadeti imaju prava i obaveze koje su propisane ovim Zakonom i propisima koje donosi ministar odbrane BiH.

Ovom prilikom neophodno je spomenuti i OSCE-ov Kodeks ponašanja o vojno-političkim aspektima sigurnosti. Isti je usvojen na 91. Plenarnoj sjednici specijalnog komiteta CSCE-a Forum za sigurnost i kooperaciju u Budimpešti, 3. decembra 1994. godine (Doc.FSC/1/95), i svakako predstavlja temelj za obaveze BiH u oblasti odbrane i sigurnosti. Prema Kodeksu ponašanja, država je obavezna osigurati i održavati demokratsku kontrolu nad Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, obavještajnim službama i policijom. Te snage trebale bi odgovarati legitimnim sigurnosnim interesima države i moraju ostati politički neutralne, omogućavajući svakom pripadniku, pa tako i oružanih snaga, ostvarivanje njegovih osnovnih prava i temeljnih sloboda, kako se to navodi i u članu 32. Kodeksa.⁵

U skladu sa rezultatima Izvještaja o ljudskim pravima za 2008. godinu građani Bosne i Hercegovine nisu u dovoljnoj mjeri upoznati, kako sa onim što im država garantira, tako ni sa mogućim ograničenjima ljudskih prava i osnovnih sloboda. U tom smislu 59 % građana smatra da su im ljudska prava zagantovana međunarodnim dokumentima, 29,5 % je uvjeren da im država BiH garantira prava i slobode, dok 11 % uopće ne znaju kako se štite ljudska prava.⁶ Iz ovog proizilazi da su građani Bosne u Hercegovine u slaboj mjeri upoznati koja su ljudska prava garantovana a koja se mogu ograničiti u skladu sa zakonom o pripadnicima profesionalnih Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Obzirom da su ljudska prava i osnovne slobode garantovane i Ustavom BiH i Evropskom konvencijom za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, koja je u našoj državi direktno primjenljiva i ima nadustavni akarakter, to svakako zahtijeva precizno zakonsko normiranje ograničenja pojedinih ljudskih prava i sloboda.

⁵ http://www.oscebih.org/security_cooperation/bos/?d=4 od 02.09.2009. godine

⁶ Ljudska prava u Bosni i Hercegovini 2008., Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, str. 458

I PRIMJENA EVROPSKE KONVENCIJE ZA ZAŠTITU LJUDSKIH PRAVA I OSNOVNIH SLOBODA NA UPOSLENIKE ORUŽANIH SNAGA BOSNE I HERCEGOVINE

Bosna i Hercegovina je primljena u Vijeće Evrope 24. aprila 2002. godine a 12. jula 2002. godine ratificirala je i Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (EK). U skladu sa članom 2(2) Aneksa 4 Ustava Bosne i Heregovine, odredbe o ljudskim pravima i temeljnim slobodama, koje propisuje Evropska konvencija i njeni protokoli, primjenjuju se u BiH direktno i imaju prednost nad svakim drugim pravom. Uporedo sa direktnom primjenom EK u BiH počela je primjena i kontrolnih mehanizama među kojima je svakako najvažniji Sud za ljudska prava u Strasbourgu.

BiH je ulaskom u Vijeće Evrope (VE) potpisala Statut Vijeća Evrope koji u članu 3. izričito navodi da „Svaka članica Vijeća Evrope priznaje načelo vladavine prava i načelo prema kojem svaka osoba pod njenom jurisdikcijom mora uživati ljudska prava i temeljne slobode, te se obavezuje, da će iskreno i djelotvorno saradivati na postizanju cilja određenog u poglavlju I“.

S obzirom na pitanje primjene Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda u odnosu na uposlenike Oružanih snaga u Bosni i Hercegovini, od ključne je važnosti član 1 Evropske konvencije koji naglašava obavezu država članica Vijeća Evrope da „osiguraju svakom licu pod njihovom jurisdikcijom prava i slobode koje su navedene u Konvenciji i protokolima uz Konvenciju“. Svaka država koja je ratificirala Evropsku konvenciju i prihvatila obavezu da će osigurati ljudska prava i slobode iz Konvencije za sva lica koja su pod njenom jurisdikcijom, istovremeno se obavezala da će prihvatiti i međunarodnu jurisdikciju ukoliko ne ispuni prihvaćene obaveze. Evropska konvencija štiti „ne samo prava državljana, nego također i stranaca, lica bez državljanstva i osoba koje nemaju pravnu sposobnost, kao što su djeca ili osobe sa ozbiljnim onesposobljenjima“⁷. Upravo izraz „svako lice“ iz člana 1. EK daje univerzalni karakter ljudskim pravima i osnovnim slobodama pa se stoga izraz „svako lice“ odnosi i na osiguranje ljudskih prava i osnovnih sloboda pripadnika oružanih snaga svih država članica Vijeća Evrope i potpisnica EK, pa i države BiH.

⁷ Donna Gomien, *Kratki vodič kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*, Council of Europe Publishing, 2005.

Kako bi smo u cjelosti odgovorili na pitanje da li se Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda primjenjuje na uposlenike OS u BiH, moramo prije svega naglasiti da to u potpunosti ovisi o tome koliko je zapravo država BiH u mogućnosti da osigura ljudska prava i slobode koja su proklamirana u EK i protokolima uz nju svim licima koja su pod njenom jurisdikcijom, pa prema tome i uposlenicima OS BiH. Bosanskohercegovački sistem zaštite ljudskih prava koji je zapravo pokazatelj primjene EK u državi BiH, specifičan je upravo iz razloga što zaštitni mehanizmi nisu dati samo u Aneksu 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, nego i u drugim Aneksima Daytonskog sporazuma. Od posebnog je svakako značaja i odredba člana 2(2) Ustava BiH prema kojoj se ljudska prava i slobode iz EK primjenjuju direktno u BiH i imaju prioritet nad svakim drugim pravom. To prije svega znači da se svi domaći propisi, uključujući tu i sam Ustav BiH kao Aneks 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH, moraju uskladiti sa odredbama EK i protokola uz nju.

I drugo, članstvo u VE i ratifikacija EK predpostavlja obavezu države BiH da osigura svim građanima, pa stoga i uposlenicima oružanih snaga efektivan pravni lijek u bilo kojem slučaju kršenja prava i sloboda koje štiti EK i njeni protokoli. Bosna i Hercegovina još uvijek nije ispunila uvjet koji se propisuje u članu 13. EK – efektivan pravni lijek za sva lica pod njenom jurisdikcijom. To prije svega predpostavlja obavezu države BiH da formira jedinstven pravosudni sistem na teritoriji cijele države, te da u skladu sa navedenim formira Vrhovni sud države BiH, koji bi omogućio efektivnu zaštitu prava i sloboda koje garantira EK i njeni protokoli svim licima pod jurisdikcijom države BiH. Evropska komisija je u Izvještaju o napredovanju za 2008. godinu, kao jedan od „glavnih tekućih problema“, navela nepostojanje Vrhovnog suda koji bi mogao uskladiti primjenu zakona između četiri unutrašnje sudske nadležnosti i to državnog nivoa, Federacije BiH, Republike Srpske i Distrikta Brčko.⁸

Država koja potpisuje EK mora prije svega ispunjavati uvjete propisane Statutom VE koji će svim licima pod njenom jurisdikcijom garantirati efektivnu primjenu EK i njenih protokola. Iako BiH samim činom potpisivanja nije ispunjavala sve predviđene uvjete, među kojima su svakako načelo vladavine prava i zaštita ljudskih prava, određeni segmenti ostali su u vidu postprijemnih obaveza za koje se BiH samim potpisivanjem Statuta Evrope obavezala da će ih ispuniti. Evropska komisija je stoga, u zadnjem Izvještaju, procijenila da je BiH, sveukupno

⁸ Izvještaj Evropske komisije o napredovanju BiH za 2008. godinu, str. 13

gledano, postigla ograničen napredak u poboljšanju poštivanja međunarodnog zakonodavstva i ljudskih prava, dok je u pogledu primjene ljudskih prava potrebno povećati napore.⁹

Analizirajući pitanje primjene EK u BiH za sva lica pod njenom jurisdikcijom, pa time svakako i za uposlenike OS, neophodno je konstatovati da Ustav BiH kao Aneks 4 Daytonskog sporazuma sadrži brojne nedostatke koji se izraženi u diskriminatorskim i segregacijskim odredbama. Država BiH ni do danas nije uskladila svoje propise sa odredbama EK, pa stoga u državi BiH i dalje egzistiraju diskriminirajuće odredbe po kojem su određene državne funkcije, kao što su članovi Predsjedništva države BiH, Doma naroda Parlamentarne skupštine BiH ili predsjedavajući i zamjenici oba doma Parlamentarne skupštine BiH rezervirane samo za pripadnike tri „konstitutivna naroda“ i to Bošnjake, Srbe i Hrvate. Na snazi su također i brojne segregacijske odredbe prema kojima se vrši diskriminacija po etničkom osnovu i to na način da se radi izbora u određene državne organe građani BiH razvrstavaju u tri odvojene grupe i to, Srbe u okviru Republike Srpske i Bošnjake i Hrvate u okviru Federacije BiH. Upravo su navedene odredbe u direktnoj suprotnosti sa članom 3 Protokola 1 EK, članom 14 EK, Kopenhagenskim načelima koja su prilog Aneksa 3 Općeg okvirnog sporazuma za mir u BiH i članom 25. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.

Veće smo naveli da je Bosna i Hercegovina prihvatila Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava kao dio vlastitog ustavnog sistema. Ta činjenica svakako ima veliki značaj i za ponašanje naših oružanih snaga u ispunjavanju obaveza u skladu sa međunarodnim pravom. U slučaju određenih mirovnih ili drugih operacija Oružanim snagama Bosne i Hercegovine i državi u cjelini zabranjuje se svaki oblik mučenja, nečovječnog ponašanja, nehumanog postupanja i porobljavanja. Na taj način zapravo ustavno se zabranjuje svako ono postupanje, koje je inače vrlo često u savremenim ratovima, a odnosi se na mučenje i druge nehumane postupke prema zarobljenicima, civilnom stanovništvu i svim drugim pojedincima koji su na bilo koji način pod jurisdikcijom države Bosne i Hercegovine. Ovom prilikom treba spomenuti i odredbe člana 3 tačka 2 (a) Aneksa 4 – Ustava Bosne i Hercegovine prema kojoj „opći principi međunarodnog prava su sastavni dio prava Bosne i Hercegovine i Entitea“.

⁹ Izvještaj Evropske komisije o napredovanju BiH za 2008. Godinu, str. 18

Oružane snage Bosne i Hercegovine formirane su 2005. godine i do sada nije evidentirano da je bilo slučajeva neadekvatnog tretmana kao što su brutalnost, nasilje i tortura. To ne znači da se u budućnosti ne mogu desiti takvi slučajevi, pa je zato potrebno odgovarajućim propisima pravno normirati rješenje i za takve situacije.

1.1 Uloga Parlamentarnog vojnog povjerenika u BiH

Jedan od modernih i u većini evropskih država prihvaćeni pristup za jačanje parlamentarnog nadzora nad oružanim snagama i zaštitom ljudskih prava i osnovnih sloboda pripadnika oružanih snaga je institucija vojnog povjerenika. Zakonom o parlamentarnom vojnom povjereniku Bosne i Hercegovine uspostavlja se institucija vojnog povjerenika s ciljem jačanja vladavine prava, zaštite ljudskih prava i sloboda vojnih lica i kadeta u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine i Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine, kako je to garantirano Ustavom BiH i međunarodnim sporazumima u njegovom dodatku.¹⁰

Vojni povjerenik ima sljedeća ovlaštenja:

- a) da od ministra odbrane BiH i osoblja podređenog ministru zahtijeva informacije i pristup evidenciji. Ovo pravo može mu biti uskraćeno samo u slučaju važnih razloga za čuvanje tajnosti. U tom slučaju odbijanje utvrđuje ministar odbrane, a razloge za odbijanje dužan je obrazložiti pred Zajedničkom komisijom;
- b) na osnovu uputstva izdatog u skladu sa članom 3. stav (1) tačka a) ovog zakona i u slučaju pritužbe podnosioca, vojni povjerenik sasluša podnosioca, kao i svjedoke i stručnjake;
- c) da nadležnoj instituciji u predmetu pruži priliku da riješi pitanje;
- d) pitanje prosljedi nadležnim organima za krivične ili disciplinske postupke;
- e) da u bilo kojem trenutku posjeti jedinice i komande Oružanih snaga BiH i organizacione jedinice Minsitarstva odbrane BiH, bez prethodne najave. Ovo pravo ima isključivo vojni povjerenik;
- f) da prisustvuje sjednicama Parlamentarne skupštine BiH ili Zajedničke komisije;
- g) da, iz svog djelokruga, zahtijeva izvještaje od ministra odbrane BiH;

¹⁰ Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku Bosne i Hercegovine, usvojen 20. maja 2009. godine, član 1 stav 2

- h) da mu, u slučaju provođenja disciplinskog postupka, bude omogućeno prisustvo, kao i pristup evidenciji koja je u vezi sa predmetom. (član 4)

Vojni povjerenik djeluje i nadležan je za istraživanje specifičnih pitanja po uputstvu Parlamentarne skupštine BiH i Zajedničke komisije za odbranu i sigurnost BiH¹¹, te preduzimanje aktivnosti na osnovu vlastite procjene, kada u vršenju svojih nadležnosti dobije informacije od članova Parlamentarne skupštine BiH, ili kroz razmatranje pritužbi vojnih lica i kadeta, te na bilo koji drugi način uoči okolnosti koje upućuju na kršenje ljudskih prava i sloboda vojnih lica i kadeta.¹² Svako vojno lice ili kadet u Oružanim snagama BiH ima pravo neposredno kontaktirati s vojnim povjerenikom, bez posredovanja zvaničnih službi, te podnijeti pritužbu. Podnosilac pritužbe neće biti predmet disciplinskog postupka niti diskriminacijskog odnosa zbog podnesene pritužbe (član 8. stav 1.) Kada djeluje po podnesenoj pritužbi, vojni povjerenik neće otkrivati ove informacije u javnosti ako to zahtijeva podnosilac i ako njegov zahtjev nije ograničen zakonskim odredbama. (član 8. stav 3.) Ministarstvo odbrane BiH i Oružane snage BiH dužne su osigurati svim vojnim licima i kadetima pristup informacijama o nadležnostima vojnog povjerenika. Ova obaveza uključuje i informaciju o postupku za podnošenje pritužbi, kao zaštiti podnosioca od bilo kakvih disciplinskih mjera ili diskriminacije zbog njihovog podnošenja. (član 8. stav 4.)

Jedna od ključnih stvari u pogledu uspostavljanja institucije vojnog povjerenika jeste svakako njegova saradnja sa drugim institucijama i to Ministarstvom odbrane BiH, Generalnim inspektoratom Ministarstva odbrane BiH, Oružanim snagama BiH i posebno saradnja sa Institucijom ombudsmena za ljudska prava u BiH. Navedene institucije dužne su obavijestiti vojnog povjerenika o postupcima koji su započeti po njegovom zahtjevu ili zahtjevu drugog

¹¹ Zajednička komisija za odbranu i sigurnost Bosne i Hercegovine (formirana na osnovu Odluke Visokog predstavnika Paddy Ashdown-a kojom se proširuje mandat za reformu u oblasti odbrane, 3. februar 2004.) razmatra i prati provođenje sigurnosne i odbrambene politike Bosne i Hercegovine; prati rad i razmatra izvještaje Stalnog komiteta za vojna pitanja, Ministarstva odbrane BiH Ministarstva sigurnosti BiH i drugih izvršnih tijela koja se bave pitanjima iz oblasti sigurnosti i odbrane i o tome izvještava PSBiH, s posebnim osvrtom na izvještaje, kratkoročne i dugoročne planove u vezi sa strukturom Oružanih snaga BiH, kadrovskom politikom i regrutiranjem, plaćama i naknadama, obrazovanjem i obukom pripadnika Oružanih snaga BiH, profesionalnim ponašanjem i etičkim standardima za civilno i vojno osoblje, opremanjem vojske, radom vojne industrije, nabavkom sredstava i uvozom i izvozom oružja i vojne opreme, materijalnom pomoći i ugovorima sa stranim firmama koje pružaju usluge odbrambenim institucijama na komercijalnoj osnovi, borbenom gotovosti, vojnim vježbama i operacijama, uključujući izvršenje međunarodnih obaveza i međunarodne operacije podrške miru; razmatra zakone i amandmane na zakone iz nadležnosti Komisije; razmatra i dostavlja mišljenja i preporuke, izmjene i dopune na prijedlog budžeta za odbranu; razmatra izvještaje o izvršenju budžeta za odbranu, kao i izvještaje o reviziji institucija iz oblasti odbrambene i sigurnosne politike BiH, te razmatra i druga pitanja iz oblasti sigurnosti Bosne i Hercegovine. <http://www.parlament.ba/komisija/1/0/32.html> od 19. maja 2009. godine

¹² Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku, član 3. stavovi a) i b)

organa, te o ishodu postupka. Sa druge strane, sudski organi i organi uprave obavezni su obavijestiti vojnog povjerenika o započinjanju postupka, podizanju optužnice i ishodu postupka pokrenutog na njegov prijedlog. Institucija ombudsmena za ljudska prava BiH može, uz saglasnost podnosioca pritužbe, predmet ustupiti vojnom povjereniku na daljnje postupanje. Vojni povjerenik obavezan je obavijestiti Instituciju ombudsmena za ljudska prava BiH o provođenju i ishodu postupka (član 7.).

Na kraju ovog dijela istraživanja može se zaključiti da BiH u osnovi ostvaruje ljudska prava i slobode pripadnika OS BiH u mjeri i na način kako to odgovara prirodi socijalne funkcije koju vrši. Međutim, kada se radi o članu 13 Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava, tj. obavezi da se osigura efektivan pravni lijek, postoje još uvijek velike teškoće u pogledu ostvarivanja toga prava, kako za sve građane Bosne i Hercegovine, tako i za pripadnike OS. Naime, u slučaju Bosne i Hercegovine država nije osigurala pravo na efektivan pravni lijek zato što još uvijek nema savremeno izgrađen pravosudni sistem sa vrhovnim sudom na čelu tog sistema. Ako država nije ispunila spomenutu obavezu da osigura efektivan pravni lijek, onda je, naravno, nerealno očekivati da se to može uraditi samo za pripadnike Oružanih snaga Bosne i Hercegovine. Shodno tome nije moguće osigurati ni jednakost izbornog prava za pripadnike oružanih snaga ukoliko su, općenito u tom smislu, još uvijek prisutne dosta izražene diskriminacijske i segregacijske odredbe u Ustavu Bosne i Hercegovine i Izbornom zakonu Bosne i Hercegovine koji se zasniva na tom Ustavu. U pogledu vojnih sudova, ovom prilikom se može konstatovati da BiH nema vojno sudstvo, niti postoje prijedlozi da se takvo sudstvo uvede.

II RESTRIKCIJE OGRANIČENJA LJUDSKIH PRAVA

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava predviđa četiri oblika ograničenja ljudskih prava i to izuzetke, posebne restrikcije, derogaciju i rezerve. S obzirom na temu ovog istraživanja poseban akcenat se daje upravo posebnim ograničenjima, dakle ograničenjima koja se mogu izvršiti samo onda kada je takvo ograničenje u skladu sa zakonom, u interesu demokratskog društva i kada za takvo ograničenje postoji jasno definiran legitimni cilj.

2.1 Posebne restrikcije

Posebne restrikcije su trajna mogućnost države da ograniči ljudska prava i osnovne slobode koja se mogu izvršiti ukoliko postoje uvjeti koje predviđa Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda. Radi se o tri uvjeta i to: a) da su ograničenja propisana zakonom ili da su u skladu sa zakonom; b) da su ta ograničenja u interesu demokratskog društva; c) da za to postoje određeni, jasno izraženi legitimni ciljevi. Obzirom na direktnu primjenjivost i prioritet Evropske konvencije nad svakim drugim pravom u Bosni i Hercegovini, propisane kategorije ili legitimni ciljevi koje predviđa Evropska konvencija su a) nacionalna bezbjednost; b) javna sigurnost; c) ekonomska dobrobit zemlje; d) sprječavanje nereda ili kriminala; e) zaštita zdravlja, f) zaštita morala; g) zaštita prava i sloboda drugih; h) javni poredak; i) sprječavanje širenja povjerljivih informacija i interes očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.¹³

Izraz ograničenje propisan je zakonom ili je u skladu sa zakonom, te predstavlja obavezu države da normativna akta moraju biti pristupačna i precizna. Sud za ljudska prava je u predmetu Sunday Times utvrdio da „zakon mora biti dostupan na odgovarajući način: građani moraju biti u mogućnosti da imaju indikacije koje su odgovarajuće u okolnostima pravnih pravila u datom predmetu. Drugo, neka norma se ne može smatrati „zakonom“ ako nije dovoljno precizno formulirana da omogućava građaninu regulisanje njegovog ponašanja ...“

Jurisprudencija Suda za ljudska prava je pokazala da Sud u pogledu tumačenja posebnih restrikcija naglašava potrebu izvjesne diskrecije u nacionalnom zakonodavstvu. Sud takođe naglašava da nacionalne vlasti imaju nadležnost da tumače i primjenjuju nacionalno pravo, te

¹³ Članovi 8 (Pravo na privatnost), 9 (Sloboda misli, savjesti i vjeroispovjestrni), 10 (Sloboda izražavanja) i 11 (Sloboda okupljanja i udruživanja) Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

da mora postojati doza određene fleksibilnosti u takvom tumačenju obzirom da je skoro nemoguće postići apsolutnu preciznost zakona¹⁴.

Nakon što Sud za ljudska prava utvrdi saglasnost poduzetih mjera sa zakonom, potrebno je također razmotriti da li su takve mjere ili postupci zaista „neophodni u demokratskom društvu“. Takvo razmatranje svakako da nalaže uspostavljanje određene ravnoteže između interesa pojedinca i interesa države ili društva. Sud za ljudska prava je izraz demokratsko društvo u presudi Handyside¹⁵ stavio u kontekst pluralizma, tolerancije, duha otvorenosti, i slobode izražavanja. Svako ograničenje nametnuto na osnovu ovog kriterija mora biti prvo legitimno i drugo proporcionalno legitimnom cilju koji se namjerava ostvariti.

Legitimni ciljevi nabrojani u članovima 8-11 Evropske konvencije nisu istovjetni i primjenjuju se u manjem ili većem obimu zavisno o pravu ili slobodi o kojem se radi. Pravo na privatnost je moguće ograničiti na osnovu nacionalne bezbjednosti, javne sigurnosti, ekonomske dobrobiti zemlje, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala, te zaštite prava i sloboda drugih.

Sloboda misli, savjesti i vjeroispovjesti može se ograničiti samo na osnovu javne sigurnosti, zaštite zdravlja i morala, zaštite prava i sloboda drugih te zaštite javnog poretka, kriterija koji je karakterističan samo za ovaj član.

Sloboda izražavanja ima najširi dijapazon ograničenja i mjere koje država može poduzeti i koje su zajedničke sa ostalim navedenim članovima, temelje se na nacionalnoj bezbjednosti, javnoj sigurnosti, sprječavanju nereda ili zločina i zaštiti zdravlja i morala. Ovaj član sadržava u sebi i dodatne legitimne ciljeve na osnovu kojih se sloboda izražavanja može ograničiti kao što su zaštita ugleda ili prava drugih, teritorijalni integritet, sprječavanje širenja povjerljivih informacija, te ograničenje u interesu očuvanja autoriteta i nepristrasnosti sudstva.

I konačno, sloboda okupljanja i udruživanja može se ograničiti na temelju nacionalne bezbjednosti, javne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja i morala kao i zaštite prava i sloboda drugih. Član 11. Evropske konvencije propisuje takođe da se „ovim članom ne zabranjuje uvođenje zakonitih ograničenja na ona prava koja uživaju pripadnici

¹⁴ Slučaj Goodwin iz 1966.

¹⁵ Handyside Case iz 1976.

oružanih snaga, policije ili državne administracije“, što znači da se propisanom odredbom, pruža dodatna mogućnost državi za ograničenje slobode udruživanja i okupljanja samo za navedene kategorije.

Država Bosna i Hercegovina takođe ima mogućnost da u slučaju vanrednog stanja koje može „biti stanje rata ili druge javne opasnosti po opstanak nacije“¹⁶, pojedina ljudska prava i slobode stavi van snage. Derogacija ljudskih prava po pravilu je ograničenog karaktera i traje samo onoliko koliko traje i opasnost koja je dovela do uvođenja spomenutih mjera. Međutim, određena ljudska prava i slobode ne podliježu derogaciji, pa čak i ako se radi o stanju rata ili druge javne opasnosti. Tu spadaju sljedeći članovi Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda: član 2(1) – pravo na život, član 3 – sloboda od torture i drugih nehumanih ili ponižavajućih postupaka ili kažnjavanja, član 4(1) – zabrana ropstva i prinudnog rada, član 7 – kažnjavanje samo na osnovu zakona, Protokol 6(3) – zabrana izricanja smrtne kazne i Protokol 7(4) zabrana ponovnog suđenja licima već osuđenim ili oslobođenim povodom istog krivičnog djela (*non bis in idem*).

Zakon o odbrani u članu 10. navodi da je „Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine nadležna da proglasi ratno stanje na zahtjev Predsjedništva BiH u slučaju direktnog napada na Bosnu i Hercegovinu ili dio Bosne i Hercegovine, i da proglasi vanredno stanje na zahtjev Predsjedništva kada postoji prijetnja postojanju Bosne i Hercegovine, prijetnja napada na Bosnu i Hercegovinu ili bilo kojem dijelu Bosne i Hercegovine ili neposredna ratna opasnost“. U članu 12. Zakona o odbrani navodi se da „Predsjedništvo donosi odluke konsenzusom i nadležno je da: a) zahtijeva proglašenje ratnog stanja od Parlamentarne skupštine; b) zahtijeva proglašenje vanrednog stanja od Parlamentarne skupštine“. U poglavlju IV „Proglašenje ratnog ili vanrednog stanja“ (članovi 40-43) i poglavlju V „Prirodne i druge katastrofe i nesreće (članovi 44-45), regulira se pitanje zahtjeva za proglašenje ratnog stanja, proglašenja ratnog ili vanrednog stanja, rokova za razmatranje, te angažiranje oružanih snaga u slučaju prirodnih i drugih katastrofa i nesreća.

¹⁶ Član 15. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

Slične odredbe o uvođenju vanrednog stanja navedene su i u Ustavima Federacije Bosne i Hercegovine (član 9) i Republike Srpske (član 70). što je svakako paradoksalno s obzirom na okolnost da takve odredbe nema Ustav države kojoj pripadaju ti entiteti.¹⁷

Obzirom da se Bosna i Hercegovina nalazi pred procesom ustavnih promjena koje su inače uvjet za pristupanje Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji, potrebno je na adekvatan način regulirati pitanje funkcioniranja države Bosne i Hercegovine u uvjetima vanrednog stanja i posebno ograničenja osnovnih ljudskih prava i sloboda. Sve evropske države su ustavno jasno odredile koji je to organ države koji može proglasiti vanredno stanje. U tom pogledu Bosna i Hercegovina ne može i ne smije biti nikakav izuzetak. Ustavne odredbe koje se pripremaju moraju na posve jasan način propisati koji je to organ koji će ostvarivati zakonodavnu i izvršnu vlast u uvjetima unutrašnje ili vanjske opasnosti koja ugrožava opstanak bosanskohercegovačke nacije, sukladno odredbama člana 15. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava.¹⁸

¹⁷ Ustav Republike Srpske u članu 70 (Narodna skupština) stavak 3 zamijenjen je Amandmanom CVII koji glasi: „Narodna skupština, sukladno Ustavu i zakonu, proglašava: Izvanredno stanje za Republiku ili dio Republike u slučaju ugrožavanja sigurnosti, usljed elementarnih nepogoda (poplava, potresa i požara), prirodnih katastrofa, epidemija, povreda ljudskih prava i sloboda i normalnog funkcioniranja ustavnih organa Republike. Odredbe stavka 3. ovog članka se ne odnose na uporabu vojske i druge mjere iz ovlasti institucija Bosne i Hercegovine“. Federacija Bosne i Hercegovine kao entitet države Bosne i Hercegovine, ima ovlaštenje da donosi uredbe sa zakonskom snagom u slučaju opasnosti po zemlju prema članu 9. Ustava: „«Vlada Federacije je ovlaštena donositi uredbe sa zakonskom snagom u slučaju opasnosti po zemlju kada Parlament Federacije nije u mogućnosti to učiniti. Svaka uredba imat će snagu zakona i ne može derogirati prava i slobode utvrđene ovim ustavom. Svaka uredba prestat će važiti najkasnije istekom tridesetog dana od njenog objavljivanja, s tim da će prestati važiti odmah po ukidanju odlukom Parlamenta ili na kraju desetog dana od njenog objavljivanja, ukoliko je Parlament Federacije u zasjedanju kada je uredba objavljena. Uredba objavljena dok Federacija upotrebljava oružane snage u skladu sa ovim ustavom ostat će na snazi do petog dana slijedeće sjednice Parlamenta Federacije, kada prestaje važiti, osim ako ne bude potvrđena ali ni u kom slučaju neće važiti duže od šest mjeseci. Po isteku roka važenje odredbe se ne može produžavati, uredba se ne može ponovo donositi niti djelomično mijenjati bez odluke Parlamenta Federacije i njegove saglasnosti.»

¹⁸ Lada Sadiković, „Ograničenja ljudskih prava“ u „*Ljudska prava u Bosni i Hercegovini 2008.*“, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, str. 57

2.2 Nacionalni normativni okvir

Član 5 Zakona o odbrani BiH glasi:

„Oružane snage ne mogu se koristiti u političke svrhe niti za aktivnosti političkih stranaka“.

Čl. 48 Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine (Političko i javno djelovanje) glasi:

„(1) Pripadnici oružanih snaga, uključujući generale, neutralni su u političkim pitanjima i neće se angažirati u bilo kojoj vrsti aktivnosti političkih stranaka niti biti izabrani ili imenovani na dužnost.

(2) Ovaj član ne sprečava pripadnike Oružanih snaga da se registrišu za glasanje i glasaju ili da se kandidiraju za izbore u skladu s odredbama Izbornog zakona Bosne i Hercegovine („Službeni glasnik BiH br 23/01, 7/02, 9/02, 20/02, 25/02, 4/04 i 20/04).“

Član 26. Zakona o službi u Oružanim snagama BiH glasi:

„Profesionalnim vojnim licima zabranjeno je sindikalno i političko organiziranje“.

Član 27. Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine regulira „javna istupanja“:

„(1) Vojnim licima zabranjeno je javno istupanje u vezi sa stanjem i odnosima u Oružanim snagama bez pisanog odobrenja ministra odbrane.

(2) Stav (1) ovog člana ne primjenjuje se na vojna lica kada se od njih traži da daju izjavu parlamentarnoj komisiji ili na sudu.

(3) Vojno lice iz stav (2) ovog člana pridržava se odredbi Zakona o zaštiti tajnih podataka Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH br. 54/05).

Članstvo u udruženjima regulira se članom 89. Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine:

(1) Profesionalno vojno lice na službi u Oružanim snagama može se uključiti u aktivnosti udruženja i nevladinih organizacija samo ako su te aktivnosti u skladu sa ovim Zakonom.

(2) Profesionalno vojno lice može postati član stranog profesionalnog udruženja ili međunarodne organizacije samo po odobrenju ministra odbrane“.

2.3 Analiza pravnih propisa

Obzirom da su OS BiH „profesionalna vojna sila koju organizira i kontrolira Bosna i Hercegovina“¹⁹, uposlenici OS podliježu određenim ograničenjima koja su propisana Zakonom o odbrani BiH i Zakonom o službi u Oružanim snagama BiH.

2.3.1 Zakon o odbrani BiH²⁰

Uposlenicima Oružanih snaga BiH zabranjeno je političko angažiranje: „Oružane snage ne mogu se koristiti u političke svrhe niti za aktivnosti političkih stranaka“.²¹ Političko i javno djelovanje uposlenika Oružanih snaga BiH normira se i u članu 48. Zakona o odbrani BiH gdje se navodi da su „pripadnici Oružanih snaga, uključujući generale, neutralni u političkim pitanjima i neće se angažirati u bilo kojoj vrsti aktivnosti političkih stranaka niti biti izabrani ili imenovani na javnu dužnost“.²²

Međutim, „ovaj član ne sprječava pripadnike Oružanih snaga da se registriraju za glasanje i glasaju ili da se kandidiraju za izbore u skladu s odredbama Izbornog Zakona BiH“.²³ Pripadnik rezervnog sastava, koji je izabran ili imenovan na javnu dužnost, nije obavezan dati ostavku na dužnost ako je angažiran na redovnoj obuci, ali ne može za vrijeme boravka u Oružanim snagama djelovati i nastupati s pozicije stranačke pripadnosti.²⁴

2.3.2 Zakon o službi u Oružanim snagama BiH²⁵

Zakon o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine uređuje između ostalog službu u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, sastav oružanih snaga, prijem u službu, prava i obaveze lica na službi u Oružanim snagama, status lica tokom službe, standarde ponašanja kao i druga statusna pitanja lica na službi u Oružanim snagama.²⁶ Ovim Zakonom se takođe, između ostalog uređuju prava i obaveze lica na službi u Oružanim snagama.

¹⁹ Član 2(1) Zakona o odbrani BiH

²⁰ Službeni glasnik BiH br. 88/05

²¹ Član 5 Zakona o odbrani BiH

²² Član 48(1) Zakona o odbrani BiH

²³ Član 48(2) Zakona o odbrani BiH

²⁴ Član 48(3) Zakona o odbrani BiH

²⁵ Službeni glasnik BiH br. 88/05, 53/07

²⁶ Član 1. Zakona o službi u oružanim snagama Bosne i Hercegovine, br. 227/05 od 5. Oktobra 2005. godine

Profesionalnim vojnim licima zabranjeno je sindikalno i političko organiziranje.²⁷ Vojnim licima takođe je zabranjeno javno istupanje u vezi sa stanjem i odnosima u Oružanim snagama bez pisanog odobrenja ministara odbrane.²⁸ Zabrana javnog istupanja ne primjenjuje se na vojna lica kada se od njih traži da daju izjavu parlamentarnoj komisiji ili na sudu. Vojno lice iz prethodnog stava ovog člana pridržava se odredbi Zakona o zaštiti tajnih podataka Bosne i Hercegovine.²⁹

Profesionalno vojno lice na službi u Oružanim snagama može se uključiti u aktivnosti udruženja i nevladinih organizacija samo ako su te aktivnosti u skladu s ovim zakonom.³⁰ Profesionalno vojno lice može postati član stranog profesionalnog udruženja ili međunarodne organizacije samo po odobrenju ministra odbrane.³¹

Dnevni list "Nezavisne novine" prenose kako bivši podoficiri entitetskih vojski u Bosni i Hercegovini tvrde kako su u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine (OS) pod pritiskom morali potpisati ugovor za niži čin, čin vojnika, te da nisu imali pravo žalbe u Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine. Oni tvrde da je prilikom odabira ljudi koji su zadržali čin podoficira urađena diskriminacija, te da su čin podoficira zadržali samo ljudi koji su bili na na vježbama i edukacijama. Ministarstvo odbrane potvrdilo je kako je 518 osoba umjesto čina podoficira dobilo čin vojnika. „Iz entitetskih vojski preuzet je veći broj podoficira nego što su bile formacijske potrebe OS Bosne i Hercegovine. Zato je njih, više od 500 dobilo čin vojnika. Ministarstvo je ljudima, kao povoljniju varijantu od prestanka radnog odnosa, ponudilo mogućnost produženja službe na tri godine u nižoj kategoriji, što je većina prihvatila – saopćeno je iz Ministarstva“. Iz Ministarstva odbrane obrazlažu da je svaka osoba, koja je smatrala da proces nije proveden u skladu sa zakonom, imala mogućnost da se obrati Generalnom inspektoratu Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine, komandantu EUFOR-a i komandantu NATO štaba u Sarajevu.³²

Dnevne novine "Dnevni avaz" takođe prenosi da će u BiH bez posla ostati 2.750 vojnih lica. „Iz Oružanih snaga bit će otpuštena sva profesionalna vojna lica kojima ugovori istječu u prvoj polovini 2010. godine, a koji zbog zakonskih limita u pogledu starosti neće moći biti

²⁷ Član 26. Zakona o službi u oružanim snagama BiH

²⁸ Član 27(1) Zakona o službi u oružanim snagama BiH

²⁹ Član 27(2) i(3) Zakona o službi u oružanim snagama BiH

³⁰ Član 89(1) Zakona o službi u oružanim snagama BiH

³¹ Član 89(2) Zakona o službi u oružanim snagama BiH

³² Nezavisne novine, 11. maj 2005. godine, str. 7

produženi“. Ministar Selmo Cikotić ističe da „nije u mogućnosti trenutno da pruži tačnu informaciju pri čemu naglašava da će nastojati zadržati maksimalan broj ljudi, te da će neke od njih rasporediti po Oružanim snagama i Ministarstvu odbrane, dok će ostali morati napustiti ove institucije“. Oružane snage imaju nepovoljnu starosnu strukturu oficira, podoficira a naročito vojnika. Na kraju 2008. godine u OS BiH bilo je ukupno 9.907 lica, od koji je 1.999 oficira, 3.063 podoficira, 4.120 vojnika i 635 civila. Prosječna starost generala je 47 godine, oficira 38, podoficira 33 a civila 42 godine³³.

U pogledu vanrednog stanja, koje se takođe spominje u ovom poglavlju, može se zaključiti da je potrebno tačno odrediti organ koji može da proglasi vanredno stanje na nivou države Bosne i Hercegovine i koji može da ostvaruje zakonodavnu i izvršnu vlast u situaciji kada dođe do rata ili neke druge opasnosti koja na ozbiljan način ugrožava opstanak bosanskohercegovačke nacije.

³³ Dnevni avaz, 6. juni 2009. godine, str. 7

III SAMOORGANIZOVANJE U SINDIKATE I NEZAVISNA UDRUŽENJA RADNIKA

3.1 Međunarodni normativni okvir

Član 20. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima

- „1. Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja.
2. Niko se ne može primorati da pripada nekom udruženju.“

Član 22. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima

- „1. Svako će imati pravo slobodnog udruživanja s drugim licima, uključujući tu i pravo da obrazuje sindikate i da im se slobodno pristupa radi zaštite svojih interesa.
2. Korištenje tog prava može biti jedino predmet ograničenja predviđenih zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti ili javne sigurnosti, javnog poretka ili zaštite javnog zdravlja ili morala, ili prava i sloboda drugih lica. Ovaj član neće sprečavati da se korištenje ovog prava od strane pripadnika oružanih snaga i policije podvrgne zakonskim ograničenjima.
3. Nijedna odredba ovog člana neće ovlašćivati države učesnice Konvencije Međunarodne organizacije rada od 1948. godine o sindikalnim slobodama i zaštiti sindikalnih prava da preduzmu zakonodavne mjere koje povređuju, ili da primjenjuju zakon na način koji povređuje, jamstva predviđena u toj Konvenciji“.

Član 8. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima

- „1. Države članice ovog pakta obavezuju se da osiguraju:
 - (a) Pravo koje ima svako lice da sa drugima osniva sindikate i da se učlani u sindikat po svom izboru, uz jedini uvjet da pravila budu utvrđena od strane zainteresirane organizacije, u cilju unapređenja i zaštite ekonomskih i socijalnih interesa. Ostvarivanje ovog prava može biti predmet jedino ograničenja predviđenih zakonom i koja predstavljaju potrebne mjere u demokratskom društvu, u interesu nacionalne sigurnosti ili javnog poretka, ili zaštite prava i sloboda i drugih;
 - (b) Pravo koje imaju sindikati da stvaraju udruženja i nacionalne saveze i pravo koje ovi imaju na stvaranje međunarodnih sindikalnih organizacija ili na učlanivanje u njih;
 - (c) Pravo koje imaju sindikati da slobodno obavljaju svoju djelatnost, bez drugog ograničenja osim onog koje predviđa zakon, a koje predstavlja potrebnu mjeru u demokratskom društvu, u interesu nacionalne sigurnosti ili javnog poretka, ili radi zaštite prava i sloboda drugih;
 - (d) Pravo na štrajk, koje se ostvaruje prema zakonu svake zemlje.

2. Ovaj član ne sprječava da se uživanje ovih prava od strane članova oružanih snaga, policije ili državne uprave, podvrgne zakonskim ograničenjima.

3. Nijedna odredba ovog člana ne dopušta državama članicama Konvencije Međunarodne organizacije rada od 1948. godine o sindikalnoj slobodi i zaštiti sindikalnog rada da donosi zakonske mjere koje bi narušavale ili da primjenjuju zakon na način koji bi narušavao garancije predviđene navedenom Konvencijom.“

Član 11. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava

„1. Svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i slobodu udruživanja sa drugima, uključujući pravo da osniva sindikat i učlanjuje se u njega radi zaštite svojih interesa.

2. Za vršenje ovih prava neće se postavljati nikakva ograničenja, osim onih koja su propisana zakonom i neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne bezbjednosti ili javne sigurnosti, radi sprječavanja nereda ili kriminala, zaštite zdravlja ili morala, ili radi zaštite prava i sloboda drugih. Ovim se članom ne sprječava zakonito ograničavanje vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave.“

3.2 Nacionalni normativni okvir

Član 26. Zakona o službi u oružanim snagama Bosne i Hercegovine glasi:

„Profesionalnim vojnim licima zabranjeno je sindikalno i političko organiziranje“.

3.3 Analiza pravnih propisa

Sloboda udruživanja sa drugima podrazumijeva i pravo osnivanja sindikata i pridruživanja sindikatima zbog zaštite svojih interesa. Sud za ljudska prava u Strasbourgu je stoga naglasio da je „pravo na ustanovljenje i pridruživanje sindikatima u članu 11. Evropske konvencije jedan aspekt šireg prava na slobodu i udruživanje.“³⁴

Ovdje se svakako postavlja pitanje da li je i u kojoj mjeri moguće ostvariti prevashodnu funkciju „odbrane suvereniteta i teritorijalnog integriteta države“ i u isto vrijeme poštovati pravo pripadnika oružanih snaga na slobodu okupljanja i udruživanja.

Sloboda udruživanja je jedno od temeljnih ljudskih prava i jasno se normira u svim relevantnim dokumentima o ljudskim pravima. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima u

³⁴ Sigurdur A. Sigurjonsson protiv Islanda iz 1993.

članu 20. navodi da „svako ima pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja (stav 1) te da se niko ne može primorati da pripada nekom udruženju (stav 2)“. Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima na isti način normira pravo slobodnog udruživanja sa drugim licima, uključujući tu i pravo da se obrazuju sindikati i da im se slobodno pristupa radi zaštite svojih interesa“ (član 22. Stav 1).

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima takođe garantira pravo svakog lica da sa drugima osniva sindikate i da se učlani u sindikat po svom izboru, uz jedini uvjet da pravila budu utvrđena od strane zainteresirane organizacije u cilju unapređenja i zaštite ekonomskih i socijalnih interesa (član 8. stav 1). I konačno Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava u članu 11. stav 1. naglašava da svako ima pravo slobodu mirnog okupljanja i udruživanja sa drugima, uključujući i pravo osnivanja sindikata i pridruživanja sindikatima zbog zaštite svojih interesa.

Sa druge strane prava pripadnika oružanih snaga jasno su ograničena sljedećim odredbama: Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima u članu 22. stav 2. jasno naglašava da „ovaj član neće sprječavati da se korištenje ovog prava od strane pripadnika oružanih snaga i policije podvrgne zakonskim ograničenjima“; član 8. stav 2. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima navodi takođe da „se neće sprječavati da se korištenje ovog prava od strane pripadnika oružanih snaga, policije ili državne uprave, podvrgne zakonskim ograničenjima“; Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava u članu 11. stav 2. naglašava da „se ovim članom ne sprječava zakonito ograničenje vršenja ovih prava pripadnicima oružanih snaga, policije ili državne uprave“.

Pridruživanje sindikalnim udruženjima i nezavisnim udruženjima radnika u Bosni i Hercegovini regulirano je prije svega na državnom nivou u članu II tačka 3(i) Ustava Bosne i Hercegovine ali i članom 1(9) Aneksa 6 Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini. Navedenim članovima štiti se sloboda mirnog okupljanja i sloboda udruživanja sa drugima gdje se svakako ubraja i pridruživanje sindikalnim udruženjima i nezavisnim udruženjima radnika.

Međutim, međunarodni i regionalni dokumenti saglasni su da se pravo na slobodu udruživanja može ograničiti pripadnicima oružanih snaga, policiji i državnoj upravi na osnovu zakona tj. saglasnosti sa zakonom, onda kada je to neophodno u demokratskom društvu i ako takve

postupke opravdava jedan od legitimnih ciljeva. U skladu sa članom 2. stav 2. Ustava Bosne i Hercegovine Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i njeni protokoli, direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini i imaju prioritet nad svakim drugim pravom. Iz ovoga proizilazi da se pripadnicima oružanih snaga takođe može ograničiti pravo na slobodu udruživanja samo ako je takvo postupanje u skladu sa zakonom. Evropska konvencija u članu 11(2) dozvoljava mogućnost ograničenja prava na slobodu okupljanja i udruživanja što znači da država može u okviru nacionalnog zakonodavstva propisati određena ograničenja slobode udruživanja za pripadnike oružanih snaga.

Oružane snage Bosne i Hercegovine su – kako se to navodi u članu 1. Zakona o odbrani Bosne i Hercegovine - profesionalna vojna sila koju organizira i kontrolira Bosna i Hercegovina u cilju odbrane suvereniteta i teritorijalnog integriteta, političke nezavisnosti i međunarodnog subjektiviteta Bosne i Hercegovine, kao i pružanja pomoći civilnim vlastima. Upravo iz razloga njihove osnovne funkcije tj. odbrane suvereniteta i teritorijalnog integriteta, neophodno je da se sačuva njihova nezavisnost i neutralnost.

Prava i obaveze lica na službi u Oružanim snagama BIH regulira Zakon o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine. Član 26. Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine izričito zabranjuje sindikalno i političko organiziranje profesionalnim vojnim licima. Ovdje se svakako postavlja pitanje da li su vojna lica na službi u oružanim snagama zaista uposlenici u uobičajenom smislu riječi, tj. lica koja u radnom odnosu lično obavljaju određene poslove za poslodavca i po tom osnovu ostvaruju prava i obaveze u skladu sa zakonom? Potpuno drugačije okruženje u kojem oružane snage danas djeluju svakako da nalaže ponovnu procjenu ograničenja prava na slobodu udruživanja na osnovu dva razloga i to:

- prirode zadatka kojeg oružane snage danas obavljaju, gdje sve više učestvuju u multinacionalnim snagama koje su angažovane u operacijama mirovnih procesa a sve manje u konvencionalnim konfliktima; i
- profesionalizacije oružanih snaga koja je u porastu, što upućuje na potrebu spremnosti oružanih snaga da efikasno učestvuju na tržištu rada kako bi privukli visoko kvalificirane uposlenike.³⁵

³⁵ Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel, OSCE/ODIHR 2008, str. 66-67

Ovdje je svakako neophodno spomenuti i EUROMIL – Evropsku organizaciju vojnih udruženja koja je osnovana 1972. godine i koja obuhvata 32 vojna i sindikalna udruženja u Evropi. Članovi EUROMIL udruženja promoviraju socijalne i profesionalne interese oko 500.000 građana Evrope u 24 države. EUROMIL je najvažniji evropski forum za saradnju i razmjenu iskustava unutar profesionalnih vojnih udruženja.³⁶ Dugogodišnje iskustvo EUROMIL-a je pokazalo da se države koje dopuštaju punu slobodu prava na udruživanje njihovih vojnika nisu suočile niti sa gubitkom vojne efikasnosti, niti vojne discipline. Naprotiv, iskustvo je pokazalo da je stupanjem EUROMIL-a u dugoročni dijalog sa vojnim udruženjima oko njihovih društvenih i radnih uvjeta (kao što su pitanja vezana za plate i uvjete zapošljavanja) pomoglo službi i približilo vojne organizacije, te podiglo moral i lojalnost unutar trupa. Preporuku po tom pitanju dala je i Parlamentarna skupština Vijeća Evrope 2002. godine (1572). S obzirom da Bosna i Hercegovina nije članica EUROMIL-a smramo da bi bilo za državu korisno da stupi u članstvo EUROMIL-a, te da iskoristi sve mogućnosti i pogodnosti koje pruža ova organizacija.

Međutim, Oružane snage BiH podrazumijevaju i civilna lica pa su njihova prava i obaveze regulirane Zakonom o državnoj službi u institucijama BiH i Zakonom o radu u institucijama BiH. Član 15(h) Zakona o državnoj službi dozvoljava službenicima da osnuju ili se učlane, ali ne i da budu obavezni da se učlane, u sindikat ili profesionalno udruženje u skladu sa zakonom. Član 15(i) daje takođe i mogućnost upotrebe štrajka tj. štrajkovanje u skladu sa zakonom.

Na kraju ovog poglavlja moglo bi se razmisliti o tome da se omogući pripadnicima Oružanih snaga BiH sindikalno organizovanje, odnosno razmotre izmjene odredbe Član 26. Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine koji izričito zabranjuje sindikalno i političko organiziranje profesionalnim vojnim licima. Međutim, ne bi bilo prikladno da im se pri tome omogući i pravo na štrajk, bar kada se ima u vidu složena politička i društvena situacija kakva vlada danas u Bosni i Hercegovini. U skladu sa tim zakonskim izmjenama moglo bi se inicirati i članstvo države Bosne i Hercegovine u EUROMIL-u, što je već naglašeno u istraživanju. U pogledu političkog angažovanja smramo da je i dalje potrebno insistirati na zabrani angažovanja pripadnika OS BiH na nacionalnom nivou. Međutim, moglo bi se razmisliti o tome da se omogući političko angažovanje pripadnika OS BiH na nivou lokalnih

³⁶ http://www.euromil.org/index.php?option=com_content&task=category§ionid=3&id=13&Itemid=39 od 02.09.2009. godine

zajednica, imajući u vidu iskustva pojedinih razvijenih demokratskih država u Evropi. U tom pogledu bilo bi potrebno napraviti izmjene Izbornog zakona BiH³⁷ koji u svom Članu 1.8 izričito kaže da je pripadnici Oružanih snaga BiH mogu kandidovati na javnu izbornu funkciju samo ako predhodno podnesu ostavku na taj položaj ili postupe u skladu sa zakonima koji reguliraju njihov status.

³⁷ <http://www.izbori.ba/documents/ZAKONI/POIZpw110508.pdf>

IV GENDER I DISKRIMINACIJA

4.1 Nacionalno zakonodavstvo

Član 28. Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine navodi sljedeće:

„(1) Profesionalna vojna lica i lica koja žele biti primljena u Oružane snage tretiraju se s punim poštovanjem principa transparentnosti, pravičnosti i istih mogućnosti. Neće biti diskriminacije ni po kojem osnovu, poput spolne, rasne, zbog boje kože, jezika, vjerosipovjesti, političkih ili drugih mišljenja, etničkog ili socijalnog porijekla, povezanosti s nacionalnim manjinama, imovnog stanja, odnosno drugog statusa.

(2) Ministar odbrane osigurava da se u Oružanim snagama poštuju obaveze iz stava (1) ovog člana.“

4.2 Analiza pravnih propisa

Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija usvojilo je 31. oktobra 2000. godine Rezoluciju 1325³⁸ u kojoj se zemlje potpisnice pozivaju da „osiguraju povećanu prisutnost žena na svim razinama odlučivanja u nacionalnim, regionalnim i međunarodnim institucijama i mehanizmima za sprječavanje, vođenje i rješavanje sukoba“ (stav 1). Rezolucija 1325 UN-a na jasan način u 18. ciljeva prepoznaje da „razumijevanje utjecaja oružanog sukoba na žene i djevojke, učinkoviti institucionalni dogovori koji jamče njihovu zaštitu i potpuno sudjelovanje u mirovnom procesu mogu uvelike doprinijeti održavanju i promicanju međunarodnog mira i sigurnosti“. Država Bosna i Hercegovina u skladu sa Rezolucijom 1325 UN-a obavezna je da poveća broj žena na svim nivoima donošenja odluka vezanim za konflikt i obnovu poslije konflikta.

UN Rezolucija 1820 usvojena je od strane Vijeća sigurnosti 19. juna 2008. godine. Rezolucija potvrđuje značajnu ulogu žena u prevenciji i rješavanju sukoba i izgradnji mira, i naglašava značaj jednakog učešća i potpunog uključivanja, kako sve napore da se održe mir i sigurnost, tako i potrebe da se ojača njihova uloga u procesu donošenja odluka u pogledu prevencije i rješavanja sukoba. Rezolucija 1820 UN-a predviđa 16 specifičnih akcija kako bi se postigli ciljevi navedeni u Rezoluciji. Rezolucija između ostalog od država članica zahtijeva:

- Uvođenje odgovarajućih vojnih disciplinskih mjera;
- Održavanje principa komandne odgovornosti,

³⁸ Rezolucija UN-a usvojena od Vijeća sigurnosti na 4213. sjednici 31. oktobra 2000. godine

- Obuka trupa o kategoričnoj zabrani svih oblika nasilja na osnovu spola prema civilima;
- Da uzmu u obzir počinjena djela silovanja i drugih oblika nasilja na osnovu spola;
- Da doprinose u vojnom i policijskom ljudstvu;
- Da uz savjetovanje sa generalnim sekretarom razmotre korake koji bi se mogli poduzeti da povećaju svijest i odgovornost njihovog ljudstva koji učestvuju u mirovnim operacijama UN kako bi zaštitili civile, uključujući žene i djecu;
- Generalni sekretar treba Vijeću do 30.06.2009. godine dostaviti izvještaj o primjeni Rezolucije 1820, pri čemu će zasigurno tražiti podatke od država članica.

Povelja o ljudskim pravima Evropske Unije iz 2000. godine izričito naglašava zabranu diskriminacije i obavezu osiguranja ravnopravnosti muškaraca i žena u svim oblastima. Evropska unija je 2006. godine usvojila Mapu puta za postizanje ravnopravnosti polova Evropske Unije (EU Gender Roadmap) kojom se definišu šest prioritarnih oblasti u kojim će Evropska unija djelovati u periodu između 2006-2010. godine. To su sljedeće oblasti:

- postizanje ekonomske neovisnosti za žene i muškarce;
- usklađivanje poslovnog i privatnog života;
- promoviranje jednakog učešća žena i muškaraca u donošenju odluka;
- iskorijeniti nasilje na osnovu spola i trgovinu ljudima;
- otkloniti gender stereotipe u društvu;
- promovirati gender jednakost izvan EU.³⁹

Vijeće ministara Bosne i Hercegovine usvojilo je i Gender akcioni plan za Bosnu i Hercegovinu⁴⁰ (2006-2010) sa ciljem povećanja stepena ravnopravnosti spolova u svim oblastima javnog i privatnog života. Gender akcioni plan sastoji se iz sljedećih cjelina:

- I Evropske integracije u svjetlu ravnopravnosti spolova;
- II Saradnja i jačanje kapaciteta;
- III Makroekonomske i razvojne strategije;
- IV Gender senzitivni budžeti;
- V Politički život i donošenje odluka;
- VI Zapošljavanje i tržište rada;

³⁹ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006DC0092:EN:NOT> od 20 maja 2009. godine

⁴⁰ 14. decembar 2006. godine, sjednica br. 129

- VII Socijalna inkluzija;
- VIII Gender senzitivni mediji;
- IX Cjeloživotno obrazovanje;
- X Zdravlje, prevencija i zaštita;
- XI Nasilje u porodici, seksualno uznemiravanje, uznemiravanje i trgovina osobama;
- XII Uloga muškaraca;
- XIII Usklađivanje profesionalnog i porodičnog života;
- XIV Održivi okoliš;
- XV Komunikacione i informacione tehnologije.

Poglavlje broj V Gender akcionog plana BiH pod nazivom „Politički život i donošenje odluka“, definiira osnovni cilj kao „postizanje ravnopravne zastupljenosti spolova u kreiranju politika i donošenju odluka u strukturama vlasti i odlučivanja na svim nivoima organiziranja vlasti u Bosni i Hercegovini“⁴¹. U obrazloženju se navodi da je „od suštinskog značaja za bosanskohercegovačko društvo u cjelini, ravnomjerno učešće i podjela odgovornosti žena i muškaraca u političkom i javnom životu, te da pitanje ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini mora postati dio svake progresivne politike, na svim nivoima i svim sferama“⁴². Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine jedno je od nosilaca odgovornosti za sprovođenje tački 13., 14., i 15 Gender akcionog plana Bosne i Hercegovine.

Gender akcioni plan BiH u tačkama 13. i 14. poglavlja V posebno naglašava potrebu „nastavka aktivnosti na promoviranju i podizanju svijesti javnosti o Rezoluciji Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325 - Žene, mir i sigurnost“ kao i „nastavak aktivnosti na promoviranju i podizanju svijesti državnih službenika koji su zaposleni u okviru ministarstava, o Rezoluciji Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija 1325 - Žene, mir i sigurnost“. Jedan od glavnih nosilaca aktivnosti pored Agencije za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, Gender centra Federacije Bosne i Hercegovine, Gender Centra Republike Srpske, parlamenata na državnom i entitetskom nivou je i Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine. U ovom segmentu djelovanja predviđa se zajednički rad sa međunarodnim i nevladinim organizacijama, kao i medijima u kontinuiranom vremenskom periodu.

⁴¹ Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine (GAP), Septembar, 2007. godine, str. 45

⁴² Ibidem, GAP, str. 45

Tačka 15. GAP-a predviđa „izradu publikacije o ulozi žena u djelovanju za mir i mirnom rješavanju sukoba, nenasilnim oblicima rješavanja sukoba i smanjenju učestalosti zloupotrebe ljudskih prava u konfliktnim situacijama“. Pored Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine nosioci odgovornosti za realizaciju navedene aktivnosti su: Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine, Minsitarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, Gender centar Federacije Bosne i Hercegovine, Gender centar Republike Srpske, kao i entitetska ministarstva pravde. Vrijeme predviđeno za realizaciju navedenog cilja je dvije godine od usvajanja Gender akcionog plana⁴³.

Zakon o ravnopravnosti spolova uređuje, promovira i štiti ravnopravnost spolova i garantira jednake mogućnosti svim građanima, kako u javnoj, tako i u privatnoj sferi društva, te sprječava direktnu i indirektnu diskriminaciju zasnovanu na spolu⁴⁴. Član 9. Zakona pod nazivom „Javni život“ navodi sljedeće:

„Državna tijela i tijela lokalne samouprave, upravljačka tijela kompanija, političke stranke i ostale neprofitne organizacije osigurat će i promovirati ravnopravnu zastupljenost po osnovu spola u upravljanju i procesu odlučivanja.

Radi postizanja cilja iz stava 1. ovog člana, nadležne vlasti sačinat će posebne programe i planove, koji će biti korišteni radi poboljšanja spolne zastupljenosti u organima vlasti na svim nivoima. Programi i planovi sadržavat će mjere za poboljšanje spolne zastupljenosti.

Radi ravnopravne zastupljenosti spolova, procenat učešća spolova u tijelima vlasti na svim nivoima, uključujući sudsku, zakonodavnu i izvršnu vlast, kao i sve ostale javne službe, komisije i odbore, uključujući i učešće u tijelima koja predstavljaju državu na međunarodnom nivou, u pravilu će odražavati ravnopravnu zastupljenost spolova“.

Država se u skladu sa članom 21. Zakona o ravnopravnosti spolova obavezuje na sljedeće:

„Nadležni organi vlasti na svim nivoima preduzet će sve odgovarajuće i potrebne mjere radi provođenja odredbi propisanih ovim zakonom po oblastima, uključujući, ali ne ograničavajući se na:

- Donošenje programa radi postizanja jednakosti spolova u svim oblastima i na svim nivoima vlasti;
- Donošenje novih ili izmjenu postojećih zakona radi usklađivanja sa odredbama ovog zakona;
- Osiguranje sudske zaštite, kako građanske, tako i krivične, u svim slučajevima povrede odredbi ovog zakona;
- Osiguranje vođenja statističkih podataka razvrstanih po spolu u svim privrednim subjektima, privatnim i državnim preduzećima, državnim i javnim organizacijama, kao i pristupa ovim informacijama“.

⁴³ Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine, str. 51

⁴⁴ Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini usvojen 21. maja 2003. godine (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine broj 16/03), član 1

Član 28. Zakona o službi u oružanim snagama pod naslovom „iste mogućnosti“ navodi sljedeće:

„(1) Profesionalna vojna lica i lica koja žele biti primljena u Oružane snage retiraju se s punim poštovanjem principa transparentnosti, pravičnosti i istih mogućnosti. Neće biti diskriminacije, ni po kojem osnovu, poput spolne, rasne, zbog boje kože, jezika, vjeroispovjesti, političkih ili drugih mišljenja, etničkog ili socijalnog porijekla, povezanosti s nacionalnom manjinama, imovnog stanja, odnosno drugog statusa.

(2) Ministar odbrane osigurava da se u Oružanim snagama poštuju obaveze iz stava (1) ovog člana“.

Bosna i Hercegovina ima oko deset hiljada pripadnika Oružanih snaga, od čega su 430 žene što iznosi 4,54 %. Kvalifikacijska struktura pripadnika OS BiH je VSS – 63; VŠS – 31; SSS – 235; VKV – 24; KV – 59; PKV – 11 i OŠ – 7. Struktura ličnih činova pripadnika OS BiH je sljedeća⁴⁵:

Brigadir	1
Pukovnik	4
Major	10
Kapetan	21
Poručnik	11
Potporučnik	11
zastavnik I klase	5
Zastavnik	9
stariji vodnik I klase	27
stariji vodnik	42
Vodnik	40
Kaplar	65
vojnika I klase	34
Vojnik	15
civilno lice	135

⁴⁵ Ministarstvo odbrane i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, Bilten, 15. 11. 2008. godine, str. 38

Žene pripadnice Oružanih snaga uglavnom su završile civilne škole, dok su obrazovanje za vojničku profesiju upotpunile kroz razne individualne i institucionalne edukacije. Žene pripadnice Oružanih snaga su zastupljene u svim rodovima i službama kao što su sanitetska, pješadijska, intendantska, informatička, finansijska, personalna, administrativno-tehnička, logistička i druge. Žene pripadnice Oružanih snaga učestvovala su i u misijama podrške miru u Etiopiji, Eritreji i Iraku (u misiji u Iraku nalazilo se 49 pripadnika od čega su 3 bile žene). Pored unapređenja odnosa sa koalicionim partnerima, kako se to navodi u Biltenu Ministarstva odbrane BiH, učešćem naše jedinice u sastavu Koalicionih snaga u misiji u Iraku, u kojoj su kao što je to i navedeno učestvovala takođe i žene, pokazuje se i konkretno demonstrira učinjeni napredak u BiH, koji je u neposrednoj vezi sa procesom implementacije reforme u oblasti odbrane, te se stvaraju bolji preduvjeti i povećava kredibilitet u nastojanjima za pristupanje BiH evroatlanskim integracijskim strukturama (EU/NATO).⁴⁶

Žene u Bosni i Hercegovini pokazuju sve veći interes za profesionalnu vojnu službu u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine. Prijem nove generacije vojnika koji je realiziran putem javnog konkursa obuhvatio je 319 kandidata od prijavljenih 3 hiljade kandidata. Obuku je uspješno završilo 313 kandidata od čega je 21 kandidat ženskog spola.⁴⁷

Podatke o učešću žena u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine iznijela je i Agencija za ravnopravnost spolova koji su u manjoj mjeri razlikuju od gore navedenih:

- Brojni pregled žena u OS BiH po činovima:
- Oficira (od čina potporučnika do čina brigadira) - 51
- Podoficira - 200
- Civilnih lica - 220
- UKUPNO - 471
- Zastupljenost u žena - 4,5%

Brojno stanje žena u Ministarstvu odbrane Bosne i Hercegovine:

Muškarci - 182

Žene - 93, ili 34%

Profesionalna vojna lica - 66

⁴⁶ Ministarstvo odbrane i Oružane snage BiH, Bilten, 15. 11. 2008., str. 31

⁴⁷ Ibidem, Bilten, str. 38

Učešće žena pripadnica Oružanih snaga Bosne i Hercegovine u mirovnih misija UN-a:

- Jed. UN - Etiopija-Eritreja -/1,
- Jedinica za uništavanje UBS – Irak
- 292/4 (8 rotacija po 37 prip.) 1,35% žena,
- Jed. za obezbjeđenje – Irak - 45/3 6,25 % žena.

Mirovne misije UN-a u Liberiji, Cipru, Sudanu, Haitiju, Istočnom Timuru:

- 2000 – 2008 godina je u mirovnim misijama UN-a sudjelovao 101 bh. pol. službenik od čega je bilo zastupljeno 13 pripadnica ženskog spola tj. 12,87 %.
- Trenutančno raspoređeno 19 pol. službenika (3 pripadnice ženskog spola ili 15,79%; Liberija 0%; Sudan 33,33% zastupljenosi kontigenta i Cipar 50,00% zastupljenosti kontigenta).⁴⁸

Treba ovom prilikom naglasiti da procenat učešća žena u Oružanim snagama BiH otprilike odgovara procentu učešća žena u drugim društvenim djelatnostima. Naime, bosanskohercegovačko društvo takođe nije oslobođeno postojanja nejednakosti između muškaraca i žena na tržištu rada. U tom kontekstu izvršeno je istraživanje o Gender jaz u bosanskohercegovačkom prihodima. Cilj istraživanja je „definisane argumenata i podataka na osnovu kojih se mogu razvijati buduće ili prilagoditi postojeće socijalne i ekonomske politike koje će omogućiti gender jednakost u ovoj oblasti u Bosni i Hercegovini“.⁴⁹ Gender jaz u prihodima, kako se to navodi u istraživanju, je razlika između prosječnog mjesečnog prihoda uposlenika i uposlenica (zaposlenih muškaraca i žena), koji se iskazuje kao procenat mjesečnih prihoda uposlenika (muškaraca). Mjesečni bruto prihodi se odnose na nadoknadu, najčešće u gotovini, koja se plaća uposlenim na puno radno vrijeme i trebaju se obračunavati u bruto iznosu.⁵⁰

Takođe, postoje značajne razlike u primanjima muškaraca i žena prema djelatnosti u Bosni i Hercegovini u 2004. godini. Prema djelatnosti, žene u zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, prerađivačkoj industriji i trgovini nose većinu novčanog efekta razlika neto plaća u BiH. Novčani efekat razlika neto plaća u javnoj upravi i odbrani te obaveznom socijalnom

⁴⁸ Agencija za ravnopravnost spolova, 20. novembar 2008. godine

⁴⁹ Gender jaz u bosanskohercegovačkom društvu, Autori-ce: Samra Filipović-Hadžiabdić, Fahrudin Memić, Lejla Somun-Krupalija i Ana Abdelbasit, 2008., str. 7

⁵⁰ Ibidem, Gender jaz u bosanskohercegovačkim prihodima, str. 8

osiguranju u procentima iznosi 68,55 %. Daljnja analiza ukazuje da značajne razlike u neto plaći, za isti nivo obrazovanja i istu količinu rada, žene trpe i u trgovini i prerađivačkoj industriji. Ženske osobe sa završenom četverogodišnjom ili petogodišnjom srednjom školom su diskriminirane u više industrijskih grana. Procentualni udio razlike u neto platama muškaraca i žena u prosječnoj neto plaći žena prema obrazovnoj spremi i djelatnosti za osobe koje rade 40 sati sedmično u javnoj upravi i odbrani te obaveznom socijalnom osiguranju iznosi 21 % za osobe sa završenom srednjom školom 4-5 godina i 15 % za osobe sa završenom visokom školom.⁵¹

U pogledu diskriminacije na osnovu gendera vidljivo je da se situacija u BiH bitno ne razlikuje od situacije koja u tom pogledu vlada ili postoji u ostalim evropskim državama. To znači da do sada nisu uočena nikakva ponašanja koja bi ukazivala da postoji bilo kakav vid diskriminacije u toj oblasti.

⁵¹ Ibidem, Gender jaz u bosanskohercegovačkom društvu, str. 18

V RELIGIJSKA PRAVA POJEDINACA

5.1 Međunarodni normativni okvir

Član 18. Univerzalne Deklaracije o ljudskim pravima

„Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovjesti; ovo pravo uključuje slobodu promjene vjeroispovjesti ili uvjerenja i slobodu da čovjek sam ili u zajednici sa drugima, javno ili privatno, manifestuje svoju vjeru ili uvjerenje podučavanjem, običajima, molitvom i obredom.“

Član 18. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima

„1. Svako ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjeroispovjesti; to pravo podrazumijeva slobodu ostajanja pri svojoj ili usvajanja vjeroispovjesti ili ubjeđenja po svome izboru, kao i slobodu da pojedinačno ili u zajednici s drugima, javno ili privatno, ispoljava svoje vjerovanje ili ubjeđenje vjeroispovjedaњem, obavljanjem obreda, pohađanjem službe i nastavom.

2. Niko se neće podvrgnuti prinudi koja bi mogla nanijeti povredu neјgovoј slobodi ostajanja pri svojoj, ili usvajanja vjeroispovjesti ili ubjeđenja po svome izboru.

3. Sloboda ispolјavanja svoga vjerovanja ili svoga ubjeđenja može se podvrgnuti јedino ograničenјima koja su predviđena u zakonu i koja su neophodna za zaštitu јavne bezbjednosti, poretka, zdravlja i morala, ili osnovnih sloboda i prava drugih lica.

4. Države ugovornice ovog Pakta se obavezuju na poštovanje slobode roditelja, odnosno zakonskih staratelja, da obezbijede vјersko i moralno vaspitanje svoje dјece u skladu sa svojim ubjeđenјima“.

Član 9. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda

„1. Svako ima pravo na slobodu misli, savjesti i vјere: ovo pravo uključuje slobodu da promijeni vjeru ili ubjeđenje i slobodu, sam ili zajedno sa drugima i јavno ili privatno, da manifestuje svoju vjeru ili ubjeđenje, obredom, propovјedaњem i vršenјem vјerskih dužnosti i rituala.

2. Sloboda manifestiranja svoje vјere ili svojih ubjeđenja će podliјegati samo onim ograničenјima predviđenim zakonom i koja su neophodna u demokratskom društvu u interesu nacionalne sigurnosti, teritorijalnog integriteta ili јavne sigurnosti, sprječavanja nereda ili zločina, zaštite zdravlja ili morala ili zaštite prava i sloboda drugih.“

5.2 Nacionalni zakonodavni okvir

Članom 29. Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine propisuju se vјerske aktivnosti i slobode:

„(1) Vojno lice ima pravo obavljanja vjerskih aktivnosti radi ostvarivanja vjerskih sloboda u skladu sa specifičnostima svake od vjera.

(2) Organizacija i obavljanje vjerskih aktivnosti iz stava (1) ovog člana zasnivaju se na principu individualne slobode izražavanja i obavljanja vjerske službe pripadnika Oružanih snaga.

(3) Organizacija vjerskih aktivnosti u Oružanim snagama prvenstveno se zasniva na objektivnim vojnim potrebama.

(4) Ministarstvo odbrane Bosne i Hercegovine, u suradnji sa zakonom priznatim crkvama i vjerskim zajednicama, propisuje organizaciju i način funkcioniranja vjerskih aktivnosti u Oružanim snagama i osigurava ostvarivanje vjerskih sloboda, kako je utvrđeno u stavu (1) ovog člana.“

5.3 Analiza pravnih propisa

Pravilnik o organizaciji i načinu funkcioniranja vjerske službe u Ministarstvu odbrane i Oružanim snagama regulira organizaciju i način funkcioniranja cjelokupnog vjerskog života u MO i OS BiH. Navedenim Pravilnikom se regulira vjerska služba kao dio strukture MO i OS BiH, u cilju organizacije i osiguranja cjelokupnog vjerskog života u MO i OS BiH. Ministar odbrane BiH je u skladu sa tim potpisao sporazume sa Vrhbosanskom nadbiskupijom⁵², Pravoslavnom crkvom⁵³ i Islamskom vjerskom zajednicom u BiH⁵⁴, kojim se regulira pitanje uspostave, organizacije i načina funkcioniranja vjerske službe u MO i OS BiH.⁵⁵

⁵² Ured katoličkog dušebrižništva postao je sastavni dio jedinstvene vjerske službe u MO i OS BiH na osnovu Sporazuma o uspostavi, ustrojstvu i načinu katoličkog dušobrižništva, zaključenog 11. Septembra 2007. godine između Vijeća ministara BiH i Vrhbosanske nadbiskupije. Aktivnosti Ureda katoličkog dušobrižništva odnose se na organiziranje misnih i drugih liturgijskih slavlja za vjernike – katolike uposlenike MO BiH, vojnike, podoficire, oficire i civilna lica u OS BiH, duhovne pripreme na Božić i Uskrs, hodočašća, duhovne vježbe, organiziranje predavanja, organiziranje konferencija i okruglih stolova, nabavku i distribuciju katoličke štampe, izdavačku djelatnost i pripremanje vijesti za KTA Biskupske konferencije BiH o vjerskim događajima koje organiziraju Uredi katoličkog dušobrižništva u MO i OS BiH. Katoličko dušebrižništvo u MO i OS BiH je svojim aktivnostima postalo grana u cjelokupnom pastoralnom životu Katoličke crkve na ovim prostorima. <http://www.mod.gov.ba/bs/text.asp?id=53> od 18. maja 2009. godine

⁵³ Ured pravoslavnog dušebrižništva – Pravoslavno dušebrižništvo, kao dio jedinstvene vjerske službe u Mo BiH i OS BiH, bavi se organizacijom i osiguranjem cjelokupnog vjerskog života pravoslavnih vjernika u MO i OS BiH, kao što su: briga o vjerskim potrebama, pripremanje i provođenje vjerskih obreda, pružanje duhovne pomoći u slučaju smrti, teških povreda, stradanja, te ostalih okolnosti koje zahtijevaju ličnu pomoć vjernika. Pored navedenog, Ured pravoslavnog dušebrižništva bavi se duhovnim pripremanjima za vojne sveštenike, organiziranjem i održavanjem raznih predavanja, seminara i teoloških tribina. <http://www.mod.gov.ba/files/file/bilten/vojska%20bilten%20BOS.pdf> od 18. maja 2009. godine

⁵⁴ Ured vojnog muftije – Na osnovu Sporazuma o uspostavi Vojnog muftijstva kao sastavnog dijela jedinstvene vjerske službe u MO i OS BiH, potpisanog 11. Septembra 2007. godine, Ured vojnog muftije nastavlja brigu za muslimane u sistemu odbrane BiH. Vojni muftiluk je struktuiran prema vojnoj strukturi, te zbog specifičnosti zadatka i opsega djelovanja u svojoj strukturi nema međzlima. Svi vojni imami u Oružanim snagama BiH su na vezi Glavnim imamima Oružanih snaga, koji je na vezi Vojnom muftiji. Integriran u sve sfere odbrane, uspostavljen u skladu sa standardima vjerskih službi modernih vojski, Vojni muftiluk je spreman za nove izazove u multireligijskom i multinacionalnom kolektivu i nezaobilazna je cjelina u sistemu odbrane BiH. <http://www.mod.gov.ba/files/file/bilten/vojska%20bilten%20BOS.pdf> od 18. maja 2009. godine

⁵⁵ Ministarstvo odbrane i Oružane snage Bosne i Hercegovine, Bilten, 15. 11. 2008., str. 37

Također, navedeni Pravilnik u članu 5. stav 3. omogućava oformljavanje organizacijskih cjelina ostalih vjerskih zajednica, kada broj vjernika pripadnika OSBiH bar jedne od registriranih crkava i vjerskih zajednica pređe procenat od 2% od ukupnog broja pripadnika OSBiH i kada ta registrirana crkva ili vjerska zajednica podnese ministarstvu odbrane zahtjev za formiranje organizacijske cjeline.

U skladu sa već navedenim funkcioniranjem vjerske službe u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine predstavnici vjerske službe Ministarstva odbrane Bosne i Hercegovine učestvovali su u radu Međunarodne konferencije šefova vojnih vjerskih službi u Cape Town-u u Južnoj Africi. To je bio inače prvi susret šefova vojnih vjerskih službi, vojnih muftija, vojnih imama i kapelana iz preko sto zemalja svijeta na temu „Uloga kapelana u procesu pomirenja i liječenje pamćenja u postratnom oporavku“.⁵⁶ Za 2009. godinu planirano je i odobreno osam hodočasničkih putovanja.⁵⁷

U sferi prava na religiju pripadnika OS BiH nisu uočene nikakve pojave koje bi ukazivale na kršenje prava na slobodu religije, bez obzira na okolnost da je država BiH izrazito multireligijska država.

⁵⁶ Konferencija šefova vojnih vjerskih službi, Bilten ministarstva odbrane i Oružanih snaga Bosne i Hercegovine, broj 1 – april 2009. godine, str. 4

⁵⁷ „Slobodna Bosna“, 28. 05. 2009. godine, str. 32-33 „Tako će pravoslavni vjernici na raspolaganju imati pet hodočasničkih putovanja, katolici tri, a sredstva za hodočasnička putovanja muslimana nisu planirana. Doduše, uposlenici odbrane RBiH i pripadnici Oružanih snaga muslimanske vjeroispovjesti svake godine idu na hadž, ali to navodno plaća Saudijska Arabija preko Rijasetu Islamske zajednice u BiH“.

ZAKLJUČCI

Istraživanje ljudskih prava u Oružanim snagama BiH uvjerljivo pokazuje da je neophodno potrebno izvršiti ustavne promjene kojima bi se BiH učinila funkcionalnom demokratskom i pravnom državom. Naime, i ovom prilikom se pokazalo da je teško govoriti o zaštiti ljudskih prava općenito, a samim tim i u oružanim snagama, ukoliko ne postoji dovoljno snažna demokratska država koja je u stanju da zaista zaštiti ljudska prava sadržana u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava. Snaženje demokratske države pretpostavlja svakako i afirmaciju principa vladavine prava koji ima naročito veliki značaj za uspješno djelovanje i demokratsku kontrolu OS BiH ali i zaštitu onih ljudskih prava i osnovnih sloboda koje imaju pripadnici Oružanih snaga BiH.

Ustavna reforma svakako treba, uz sve drugo, da jasnije i na savremen način definira ulogu oružanih snaga u BiH. Ovo je posebno važno kada se zna da je BiH jasno opredjeljena za punopravno članstvo u Evropsku uniju i NATO. Demokratska država i efektivna zaštita ljudskih prava neophodni su uvjet za pristupanje BiH ovim integracijama. Upravo zato i ovo naše istraživanje o ljudskim pravima u oružanim snagama BiH napor je da se naglasi potreba hitne reforme Ustava BiH i izgradnje države koja će biti posve funkcionalna, samoodrživa i sposobna da, uz ostalo, zaštiti ljudska prava pripadnika Oružanih snaga BiH vodeći naravno računa o specifičnostima same ove organizacije.

Neovisno od ustavnih promjena koje su u toku, potrebno je poduzeti čitav niz mjera koje su u cjelini gledano komplementarne naporima da se ustavno uredi pozicija oružanih snaga BiH i ostvari efikasna civilna kontrola poštivanja ljudskih prava pripadnika oružanih snaga BiH od strane Parlamentarne skupštine BiH. U tom smislu ističemo sljedeće:

- Izmjenu Člana 26. Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine koji izričito zabranjuje sindikalno i političko organiziranje profesionalnim vojnim licima
- Neophodno organizovano obrazovanje o poštivanju ljudskih prava i osnovnih sloboda pripadnika OS BIH;
- Neophodno obrazovanje nosilaca svih institucija vlasti države BIH (zakonodavne, sudske i izvršne) o ljudskim pravima;

- Ustavno i zakonski normirati ograničenje ljudskih prava i osnovnih sloboda za vrijeme vanrednog stanja, stanja neposredne ratne opasnosti ili ratnog stanja;
- Uspostaviti godišnji izvještaj o stanju ljudskih prava u OS BiH na osnovu čega bi se moglo sistematski pratiti stanje ljudskih prava pri čemu bi i javnost imala uvid;
- Uspostavljanje mreže nevladinih organizacija koji se bave vojnom tematikom i posebno zaštitom ljudskim prava pripadnika oružanih snaga;
- Štampanje posebnih brošura i priručnika o ljudskim pravima i osnovnim slobodama koje bi se dijelile među pripadnicima oružanih snaga BiH;
- Uspostaviti kvalitetnu saradnju između ministarstava odbrane i organizacija za zaštitu prava pripadnika oružanih snaga;
- Postizanje ravnopravne zastupljenosti spolova u kreiranju politika i donošenju odluka u strukturama vlasti i odlučivanja na svim nivoima organiziranja vlasti u BiH (kako se to navodi u poglavlju V GAP-a BiH) posebno tamo gdje se kao nosilac aktivnosti navodi i Ministarstvo odbrane BiH;
- Nastaviti i unaprijediti aktivnosti na promoviranju i podizanju svijesti javnosti o Rezoluciji Vijeća sigurnosti UN-a 1325 „Žene, mir i sigurnost“;
- Nastaviti i unaprijediti aktivnosti na promoviranju i podizanju svijesti državnih službenika koji su zaposleni u okviru ministarstava, o Rezoluciji Vijeća sigurnosti UN-a 1325 „Žene, mir i sigurnost“;
- Izraditi publikaciju o ulozi žena u djelovanju za mir i mirnom rješavanju sukoba, nenasilnim oblicima rješavanja sukoba i smanjenju učestalosti zloupotrebe ljudskih prava u konfliktnim situacijama;

BIBLIOGRAFIJA

Knjige

- Donna Gomien, *Kratki vodić kroz Evropsku konvenciju o ljudskim pravima*, Council of Europe Publishing, 2005.
- Gender jaz u bosanskohercegovačkom društvu, Autori-ce: Samra Filipović-Hadžiabdić, Fahrudin Memić, Lejla Somun-Krupalija i Ana Abdelbasit, 2008.
- Handbook on Human Rights and Fundamental Freedoms of Armed Forces Personnel, OSCE/ODIHR 2008.
- Ilona Kiš, „Zaštita prava regruta u vrijeme mira: Problemi i perspektive u slično evropskim i centralnoazijskim zemljama“, „Zaštita ljudskih prava u vojsci i policiji“, priredio Miroslav Hadžić, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd 2003.
- Kategorizacija Marka Sassoli-a u „Metodološki referentan vodić za obuku vojnog sudstva“, COLPI/OSI, Budimpešta, 2001. godine, rukopis
- Lada Sadiković, „Ograničenja ljudskih prava“ u „Ljudska prava u Bosni i Hercegovini 2008.“, Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu

Ustav, zakoni, rezolucije, međunarodni dokumenti, pravilnici i izvještaji

- Aneks 4 Općeg okvirnog sporazuma za mir – Ustav Bosne i Hercegovine
- Ustav Federacije Bosne i Hercegovine
- Ustav Republike Srpske
- Zakon o parlamentarnom vojnom povjereniku Bosne i Hercegovine, usvojen 20. maja 2009.
- Zakon o odbrani BiH, br. 226/05 od 5. oktobra 2005. godine
- Zakona o službi u Oružanim snagama Bosne i Hercegovine, br. 227/05 od 5. oktobra 2005. godine
- Gender akcioni plan Bosne i Hercegovine (GAP), septembar 2007.
- Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini usvojen 21. maja 2003. (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine broj 16/03)
- Pravilnik o organizaciji i načinu funkcioniranja vjerske službe u Ministarstvu odbrane i Oružanim snagama
- Izvještaj Evropske komisije o napredovanju BIH za 2008. godinu
- UN Rezolucija 1820 od 19. juna 2008.
- UN Rezolucija 1325 od 31. oktobra 2000.
- Povelja o ljudskim pravima Evropske Unije iz 2000.
- Mapa puta za postizanje ravnopravnosti polova Evropske Unije (EU Gender Roadmap)
- OSCE-ov Kodeks ponašanja o vojno-političkim aspektima sigurnosti usvojen na 91. Plenarnoj sjednici specijalnog komiteta CSCE-a Foruma za sigurnost i kooperaciju u Budimpešti od 3. decembra 1994. godine (Doc.FSC/1/95),
- Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda od 4. novembra 1950., ratificirana 12. jula 2002. i protokoli uz nju
- Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima od 16. decembra 1966.
- Međunarodni pakt o socijalnim, kulturnim i ekonomskim pravima iz 1966.
- Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima usvojena i proglašena rezolucijom Generalne skupštine UN-a 217 (III) od 10. Decembra 1948.

- Statut Vijeća Evrope od 3. Augusta 1948.

Praksa Suda za ljudska prava u Strasbourgu

- Slučaj Goodwin iz 1966.
- Handyside Case iz 1976.
- Sigurdur A. Sigurjonsson protiv Islanda iz 1993.

Internet i novinski izvori

http://www.oscebih.org/security_cooperation/bos/?d=4

<http://www.parlament.ba/komisija/1/0/32.html>

http://www.euromil.org/index.php?option=com_content&task=category§ionid=3&id=13&Itemid=39

<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006DC0092:EN:NOT>

<http://www.mod.gov.ba/bs/text.asp?id=53>

<http://www.mod.gov.ba/files/file/bilten/vojska%20bilten%20BOS.pdf>

<http://www.izbori.ba/documents/ZAKONI/POIZpw110508.pdf>

Nezavisne novine, 11. maj 2005.

Dnevni avaz, 6. juni 2009.

Slobodna Bosna, 28. 05. 2009.